

csupán a mi táskánkat a csomagtartóból, a kamerával és a kazettákkal. Amparcum szólt közbe. Az a helyzet fiúk, hogy a „szervek” – amíg távol voltatok – már érdeklődtek utánatok: hová lettetek? Mi persze nem tudtuk – kacintott. Amíg beszélt, riadtan kutattam az oldalamon lógó kézitáskában: benne vannak-e a leforgatott kazetták? Szerencsére ott voltak. Nemhiába alakítottuk ki még korábban azt a módszert, hogy a kész anyagokat mindig magunknál tartjuk. Megkönnyebbültem. Nem mintha a kamera ellopása vagy esetleg „letartóztatása” nem lett volna nagy baj. Az érdeklődő szervekről nem is szólv...

A kamera miatt nem fordulhattunk a rendőrséghez. Sztamboljanc és Amparcum írtak egy tanúsítványt a bizottság nevében arról, hogy ellopták a kamerát. Pénzt hagytunk náluk, fizessék ki a szállodát. Valaki telefonált a jereváni repülőtérre: a bizottságtól két embernek sürgősen szüksége van moszkvai repülőjegyre! A Volga két kísérővel fél óra múlva vitt ki minket az indulási csarnokhoz. A jegyeket is hozták kisvártatva. Jerevánba érkezésünk után két órával már a Moszkva felé tartó gépen ültünk. Kamera nélkül, de egyedülálló filmanyaggal! Mérheterlenül fáradtak és mérheterlenül boldogok voltunk.

Vnukovórról Seremetyjevóra taxiztunk. Természetesen nem volt hely a Malév-gépen. Az Aeroflot budapesti járatára feljutni eleve reménytelen volt. Újabb taxival berohantunk a városba, a magyar nagykövetség konzulátusára. A konzul készségesen fogadott minket. Elmondtuk történetünket, Karabahot, az egyedülálló filmdokumentumot, a gyanús lopást és azt, hogy az elmúlt napokban feltehetően tucatnyi szovjet előírást, rendelkezést és törvényt hágtunk át. A konzul lezser hivatalnok volt. A Karabah Bizottság papírja alapján adott egy konzuli igazolást a kamera ügyében, felhívta a seremetyjevói Malév-kirendeltséget, s kérte őket, hogy szorítsanak kettőnknek helyet a gépen. Így történt. Késő délutánra Budapesten voltunk.

Harmadszorra végre sikerült átörni a Karabah körüli információs blokádot, s ha kamera nélkül is, de épségben hazaértünk.

Az örmény utakhoz némi utójáték is tartozik. Getasint néhány héttel később, decemberben megtámadták az azerbajdzsánok. A hírek szerint sokan meghaltak, és rengetegen megsebesültek. Ez az utolsó hírünk Getasintról.

Amikor augusztus végén feltápszkodtam a budapesti csehszlovák követség elől, nemcsak azt fogadtam meg, hogy többet ilyen akciót nem szervezek, hanem azt is, hogy az első adandó alkalommal – ha csak egy csipetnyit is, de borsot török a '68-as prágai tavasz sárba tipróinak orra alá. Annyira felpiszkált ugyanis egyrészt a Jakes-rezsim gusztustalan kirohanása ellenünk, másrészt az, amit még Prágában láttam, meg a Durayval kapcsolatos primitív szeptemberi provokáció is. Az első adandó alkalom 1989. október végén kínálkozott. Október 28-ra a Charta Prágában nagy tüntetést szervezett. A Fekete Doboznál elhatároztuk, hogy újra a Vencel téren leszünk, és forgatunk.

Pesty Laci szóba sem jöhetett, augusztusban két napig ő is az egyik prágai börtönben csücsült, s egy évre ki is tiltották az országból. Némi kapkodó szervezés után állt össze a csapat: október 27-én négyen indultunk útnak egy rozzant Ladával. Két operatőr, Bátónyi Csaba és Durszt György, egy kalandvagyó fiú – aki az operatőrt biztosító szerepre vállalkozott – és én. Két kamerával, kétszer két fős stábbal terveztük a munkát. De hát ember tervez, a csehszlovák határőrség végez. A komáromi híd túloldalán Bátónyit és engem kiharancsoltak a kocsiból, és minden különösebb magyarázat nélkül egy határozott, irányt jelző mozdulattal visszaküldtek bennünket Komáromba. Dursztot és a fiút viszont továbbbengedték. Nem igazodtunk el a cseheken. Vihettük az egyik kamerát is!

Csabával Komáromban felültünk egy Győrbe tartó vonatra. Ha Komarnóban nem ment, majd megy Rajkánál – gondoltuk. Útközben azon morfondíroztunk, hogy ha mégsem jutunk át, akkor mi lesz Dursztékkal. Csabának és nekem volt némi prágai helyismeretünk, s csekély tüntetési, „fogócska a rendőrökkel” fantázianévű terepgyakorlatunk. Átengedett útitársainknak azonban semmi, aligha boldogulnak tehát, különösen, hogy csak ketten vannak.

Gyórból egy másik vonattal Mosonmagyaróvárra, onnan busszal Rajkára bumliztunk. A közös határátkelőt gyalogos turistaként, külön-külön közelítettük meg. Elsőnek én mentem. A fiatal csehszlovák határőr pecsételt, intett, mehettem. Már kifelé indultam, a sorompón túlra, amikor a közeg utánam szólt. Valamilyen noteszt vizslatott a kezében, és visszaintett. Betereltek az Őrség épületébe. Bátonyi Csaba pontosan így járt, csak öt perccel később.

Molesztálásunkat alapos vámvizsgálatnak álcázták. Eleinte. Átkutatták hátizsákjainkat, majd darabjaikra szedték. Még a fémváz csöveit is átfűjták, nincs-e bennük valami. Utoljára maradt a személyi motozás. Meztelenre kellett vetkőzni egy külön szobában. Kivételesen elkövettem azt a könnyelműséget, hogy a helyszín – ez esetben Prága – címeit nem ragasztottam be a pénztárcám belső felébe. Így azután a motozás során, a másfél órás eljárás utolsó akkordjaként, meglették azt a fecnit, amin többek között Uhl, Vondra, Nemcova, Havel címe és telefonszáma állt. A közegek ezután rátértek utazásom céljára.

E lebukás után kár lett volna tovább cicázni, kerek percc megmondtam, hogy Prágába, a tüntetésre megyek, újságíró vagyok, és másképpen nem jutnék oda, mint ilyen módszerrel. A közegek ezen némileg felbőszültek. Emelt hangon – tört magyarsággal – tájékoztattak arról, hogy mi újság különféle fel- és lemenő rokonsággal. Jegyzőkönyv felvételére készültek. A helyzet eldurvult. Ekkor toppant be Verdenich konzul, akit még a budapesti csehszlovák követség előtti rendezett ülő- és éhségstrájk során ismertem meg. Mint rendes embert. Ezúttal sem kellett csalódnom benne. Szó szerint kiszabadított a fogdmegek kezei közül. Szlovákul mondott nekik ezt-azt. Sőt! Telefonált valamiféle illetékes helyre is, miért nem engednek be kettőnket Csehszlovákiába. Listán vannak! – újságolta. Aki az augusztusi dolgokban benne volt, és névvel azonosították, az mind listán van. Senki nem léphet be közülük néhány napig az országba – tudatta.

Nagy szerencsénk volt, hogy a konzul éppen Budapestről Pozsonyba tartott, s hogy összeakadtunk vele. A dolog csúfosabban is végződhetett volna – vontuk le a konzekvenciát, míg nagy búsan Rajka felé battyogtunk az országúton. Egy magyar határőr utánunk jött: stopoljunk le egy Csehszlovákiába tartó kamiont, és feküdjünk be az ülések mögé, úgy átjuthatunk – tanácsolta. Csaba már lendítette volna ke-

zét – éppen szemben jött egy kamion –, de sikerült visszatartani. Mert ha be is jutunk, hogyan jutunk ki? Leginkább sehogy. S akkor előlről kezdődik az augusztusi hacacaré, csakhogy velünk a túsok szerepében.

Így hát inkább egy Budapest felé tartó kamiont állítottunk le. Másnap szorongva lestük a prágai híreket. Nagy tüntetés volt, a Jakes–Husak-rezsim ezúttal is kitett magáért. Durszt forgatott és hazavergődött, de kísérőjét elkapták. Szerencsére nem találtak nála semmit, így egy napos vacakolás után szép csendben kizsuppolták, haza Magyarországra.

Három héttel később Prágában újra állt a bál. A rendőrség ezúttal különösen vadul viselkedett. A november 17-i megmozdulásra senki nem számított, így a külföldi sajtó sem volt jelen. A Jakes-féle modern pufajkások szívük szerint gumibotozhattak, verekedhettek. Szélsébe sen terjedt el a szörnyű hír: az egyik tüntető egyetemistát a rendőrök megölték. Ez ugyan álhírnek bizonyult, de addigra a rezsim szempontjából már késő volt. November 17. után nem sikerült többé helyreállítani a rendet. Az iskolákban, az egyetemeken sztrájk tört ki, eleinte csak Prágában, majd más nagyvárosokban is.

November 17-én Pesty Lacival mi éppen a getasini utcákat róttuk, és fogalmunk sem volt minderről. Csak 18-án, a Moszkvából Budapestre tartó Malév-gépen értesültünk az elmúlt napok eseményeiről, így arról is, hogy az előző napon Prágában újra megmozdult a nép. Kiadós alvás után, másnap reggel – az újabb hírek birtokában – úgy láttuk, hogy ezúttal már nem egy napos demonstrációról van szó, és az is meglehet, hogy Husaknak, Jakesnek és az egész nemtelen társulatlak lőttek. Ha pedig így van, akkor irány Prága, de minél előbb, nehogy lekéssük a forradalmat!

Pesty Laci még mindig nem jöhetett, a kitiltás egyelőre érvényben volt. A Doboz többi operatőre pedig éppen más helyszíneken forgatott. Végül, néhány órás telefonálgatás után, Mertz Lóránt, a Fekete Dobozzal néhányszor már együttműködő filmgyári operatőr vállalta a prágai utat. Azí ugyanis vállalni kellett, mivel a helyzet több mint cseppfolyós volt, ráadásul sem szabad kamera, sem autó, sem prágai tájékozdási pontok nem álltak rendelkezésünkre! Újabb eszeveszett kapkodás következett egészen késő estig. 20-án déltájt léptünk be csehszlovák területre Parassapusztánál, különösebb gond nélkül. A „lista” miatt inkább kerültünk, s lám, az augusztusban kipróbált módszer most is

bevált. Először Pozsonyba mentünk, felmérni, hogy vajon a szlovák területen is mozgolódnak-e. A Felvidéken és a Csallóközben szemmel láthatóan teljes nyugalom honolt. Pozsonyban viszont hatalmas, több tízezres tömegtüntetés kellős közepébe csöppentünk. Az addig hallgatólag Pozsony is megmozdult hát! A tömeg Dubceket, Havelt, a Polgári Fórumot éltette. Obcestve Forum – kiáltozták. Ez valami új dolog volt...

Tüntetés ide vagy oda, Pozsonyban még semmi nem dőlt el. A belvárosi mellékutcák takarásában sok száz rohamrendőr, zsuppkocsi és vízágyú állt készenlétben. Az oszladozó tömegből néhány hangoskodót elvezettek.

Dubcek lakásához autóztunk, a pozsonyi várhegy oldalába. A prágai tavasz nagy öregjével interjút terveztünk arról, miként értékeli a helyzetet. A hegyoldalban szinte minden utcatorkolatban rendőrautók álltak, de Dubcek házát külön nem őrizték. Szállingózó hóesésben csöngettem a kertkapun, egy emeleti ablakból idősebb nő hajolt ki. Németül érdeklődtem, hogy férje otthon van-e. Budapestről jöttünk, forgatni szeretnénk Dubcekkal. Az asszony is németül válaszolt, nincsen otthon a férje, órák óta nem beszélt vele, de úgy tudja, hogy a chartások Prágába hívták. Talán oda tart, de nem biztos.

Dubcekkal semmi sem volt biztos...

A hó immár zuhogott. Ajánlatosabbnak tűnt éjjelre Pozsonyban maradni, s csak másnap továbbindulni a fővárosba. Így tettünk. Az úthelyzet sajnos tovább romlott. Brno után a sztráda helyenként életveszélyessé vált. A kotrógép mintha ismeretlen lett volna errefelé. Vagy netán sztrájkolnak a hómunkások? – viccelődünk Mertzcel. Kis híján vesztünk. Autónk a kásás úton, az egyik lejtőn megcsúszott. Megpördültünk, aztán forogtunk, mint a mókuserék. Végtelen szerencsével úsztuk meg a dolgot. Utána mély álomba süppedtem, s csak Prága külvárosában tértem magamhoz az ijedség okozta kábulatból. Legfőbb ideje volt, a sztráda lejárataánál az augusztusi ismert kép fogadott: mindenfelé az autósokat igazoltató rendőrök posztoltak. A városban is jelentős rendőri erők uralták a terepet. A Jecnára tartottunk, Nemcova lakásának közelébe.

Egy darabig az utcán figyeltünk, mi újság Nemcova háza körül, hol áll a fekete autó, s hol lapítanak a titkosrendőrök. A levegőben ugyanaz a feszültség vibrált, mint augusztusban. De valami új, valami egé-

szen más is érződött benne. A korán beköszöntő hideg télben mintha tavaszillat lengedezett volna. Mindenfelé kék-piros-fehér kokárdás járókelőket, a kapualjakban poharakba állított égő gyertyákat, mellettük virágokat láttunk. Az összképet csak néha zavarta meg a Jecnán végigszirénázó rendőrautó.

Felkaptattunk Nemcovához. Teljes meglepetésünkre otthon találtuk. Még nagyobb meglepetésemre azonnal megismert, és szeretettel üdvözölt. Bevezetett minket a fogadószobába, oda, ahol augusztusban interjút adott.

A régi bútorok, a tisztaság, a szegénység, az unoka sírása a szomszéd szobában, a képek a falon, minden a helyén volt. Egyetlen változással: az almáriumra kitűzték Havel képét. Az író csapzott hajjal, szájában cigarettával, kezében egy üveg sörrel kapták le. Nemcova a képre nézett, széttárta a karját, s fanyar hangsúllyal azt kérdezte: Vacek, mikor sörözünk megint egy jót?

Nem gondoltam, hogy ilyen hamar újra találkozunk, s hogy ilyen körülmények között – intett a Charta szóvivője fejével az utca felé. Alapos, részletekben menő helyzetképet vázolt fel, több felvonásban. Időről időre ugyanis vendégek érkeztek. Többnyire kokárdás egyetemista csoportok, néhány Charta-aktivista, üzenetközvetítő, pap és egy-egy újságíró. Utóbbiak kivétel nélkül külföldről. Nemcova energikus volt, szeme csillogott, nyoma sem volt rajta az augusztusban tapasztalt tompa félelemnek, a félig kilátástalan keserűségnek!

A rendszer szétesőben van, ezúttal igazán, valóban a végét járja – újságolta. November 17. óta nem vetik be a rendőröket, és fokozatosan leszálltak a Charta vezetőiről is. Néhány napja kilépett a nyílt színre az Obcestve Forum, azaz a Polgári Fórum, ami az NDK-beli Új Fórumhoz hasonló gyűjtőszervezet, a prágaiak tömegesen írják alá a fórumot támogató nyilatkozatokat, az egyetemeken tart a sztrájk. Ha a vidék is mellénk áll, a hatalom nem mer erőszakot alkalmazni! – magyarázta. Elmondtuk előző esti pozsonyi tapasztalatainkat, aminek szemmel láthatóan megörült. Ez nagyszerű! Ha már Bratislavában is kimentek az emberek az utcára, akkor jönni fog Brno, Ostrava, Kosice és a többi város is!

Az utcáról vad szirénázás hallatszott fel. Az ablakhoz léptünk. Rendőrségi kísérettel katonai teherautókból álló konvoj húzott el a

Vencel tér felé. Ki tudja, mi készül? A helyzet nem megnyugtató – mondta Nemcova, fázósan húzva össze magán kardigánját. Rajtunk mindenestre nem múlik! Csak erőszakot ne, azt semmi áron! – sóhajtott.

Segítséget kértem tőle. Nem volt szállásunk, és szállodába menni továbbra sem tűnt biztonságosnak. Nemcova telefonált, s húsz perc múlva megjelent egy szőke hajú, nyakszálas fiatalember. Zdenek – mutatkozott be. Lakjunk nyugodtan nála, amíg Prágában vagyunk, mindenben a segítségünkre lesz – ígérte. Búcsút vettünk Nemcovától azzal, hogy este találkozunk a Laterna Magikában. Érdemes odajönni – mondta sokat sejtetően.

Zdenek és ifjú felesége, Maria, Prága túlsó felében, egy manzárdban laktak. Átadták egyik szobájukat, megmutatták, mi hogyan működik, és megtömték minket házi falatokkal. Már éppen ránk fért, utoljára Budapesten ettünk egy-egy hamburgert. Mariával és Zdenekkel rövid idő alatt egy hullámhosszra kerültünk. Mind a négyen beszéltünk valamelyest németül. A monarchiának, lám, még haló porában is haszna van! – mulattunk a helyzeten. Zdenekkel egyébként megfogtuk az isten lábát. Fotózott, újságot írt, az elmúlt években főként szamizdatokban és egyházi lapokban publikált. Kiválóan ismerte a Charta vezetőit és más ellenzékieket. Pár perces telefonokkal mindig kiderítette, hogy Prágában vagy azon kívül éppen mi történik, sőt azt is, hogy a következő órákban mi várható. Nélküle béna kacsák lettünk volna, így viszont a következő hét során „véletlenül” mindig a események sűrűjébe csöppentünk...

Késő délután autóval vergődünk be a városközpontba. Sűrű porhó hullott, erős, téli hidegre váltott az idő. Mindez a máskor oly konzolidáltan élő prágaiakat nem zavarta. A Vencel téren, a környező utcákban, az egész belvárosban sok tízezernyi ember sétált megmárosodottan. A Laterna Magika – egy klubokból, moziból, étteremből, pincészinéből álló épület – körül majd mindenki megállt. Egy kirakatban amatőr videofilmet vetítettek a november 17-i rendőrrattakról. A Polgári Fórum aktivistái a filmről készült videokazettákat árusították, és az emberek vették, mint a cukrot. A házfalak mellett helyenként lobogó gyertyatengert és virághalmokat kellett kerülgetni ott, ahol néhány napja a rohamrendőrök összeverték az egyetemistákat. Most viszont sehol egy rendőr, sehol egy munkásőr, sehol egy katona. A helyzet az

elmúlt órákban is rohamosan változott, az utcára özönlött lakosság boldogan élvezte több mint húsz év után először a szabadság ízeit.

Ezen az estén még könnyű volt bejünni a Laterna Magika – vagy ahogy Mertzcel magunk között átkereszteltük: a Mágikus Latrina – pincészinéjébe. A szelíd prágai forradalom információs központja aznap este itt kezdett el dolgozni. Ide várták Havelt, Vondrát, Nemcovát és más jeles chartásokat, egyben mint az új alakulat, a Polgári Fórum vezetőit. Este nyolckor megkezdődött a fórum első sajtótájékoztatója. Egyelőre még csak mérsékelt érdeklődés mellett. A nézőtér félig ha megtelt, és szinte kivétel nélkül cseh ellenzékiekkel.

A színpadra előbb Vondra, majd Carnogurski, később Havel és Nemcova lépett ki. Kisvártatva hatalmas üdvözlő: megérkezett Dubcek is! Ami azután következett, egészen speciális dolog volt. A közönség, nagyrészt a kibontakozó forradalom vezető aktivistái és a néhány megjelent újságíró, illetve a színpadon lévők között szabályos tanácskozás kezdődött. Megtört-e a hatalom, vagy csak erőt gyűjt, és lecsapni készül? Hogyan tovább? Ki kell dolgozni a Charta nyomán a Polgári Fórum programját! S főként: mit hoz a következő nap, mit a következő órák? Időről időre újabb, fagytól kicsípített arcú emberek érkeztek. Jöttek szerte az országból, hozták a híreket.

Stepan, a prágai rendőrségnek bűnös parancsokat adó pártvezető mondjon le, a katonaságot és a rendőrséget vonják vissza, rehabilitálják Dubceket, engedélyezzék a Polgári Fórumot! – elsősre ezek a viszonylag szelíd követelések hangzottak el. A színpadon ülők egymás után szólaltak meg, elemezték a helyzetet. Havel és Dubcek szavait megkülönböztetett figyelem kísérte. A '68-as és az új forradalmi mozgalom mindkét vezetője halálosan fáradt volt. Dubcek a '68-at méltató szóvirágokon túl nem sok újat mondott. Havel viszont igen alapos, programértékű javaslatokkal élt egész este, a vita során. Tömegnyomást kell gyakorolni, s nemcsak Prágában, de szerte egész Csehszlovákiában, a hatalom meghátrálását, a forradalom vértelen győzelmét csak így lehet elérni – nagyjából ez volt a lényege annak, amit mondott. Az utca felszabadultságából Havelen semmi sem látszott. Egyik cigarettáról gyűjtött a másikra, keze remegett, sokszor dadogott, verítékezett, teljesen be volt rekedve, szeme véres volt, nyilván a kialvatlanságtól. Pokoli felelősség nehezedett rá, minden szót kinos alapos-

sággal rágott meg. Ugyanakkor teljesen közvetlen volt. Néha meg-eresztett egy-egy tréfát, és meghúzta az asztal mellé állított sört. Később jó hír érkezett, részleges győzelmi jelentés: leváltották az addigi prágai rendőrfőnököt. Havel erre kiment a színpadról, és poharakkal, pezsgősüvegekkel megrakodva tért vissza. Töltött. Ittak egymásra, a többiekre, mindenkire, a szabadságra. Dubcek, Havel, Carnogurski összeölelkezve álltak a színpadon. Jelképes pillanat volt.

Az est röviddel éjjél előtt ért véget. Búcsúzóul Havel és Dubcek még felszólította a résztvevőket, illetve rajtuk keresztül Prága népét, hogy másnap jöjjenek a Vencel térre. Mutassa meg a tömeg igazi erejét!

Réggel ragyogó napsütésre ébredtünk, a prágai háztetők felett azonban hideg, sarki szél füttyült. Mertzcel fogadni mertünk volna, hogy ilyen farkasordító hidegben nincs az a bolond, aki tüntetni menjen. Zdenekkel délelőtt a Képzőművészeti Főiskolára látogattunk el, a forradalmi diákság egyik főhadiszállására. Az egész ódon épületben felhevült arcú, ifjú művészpallanták rajzoltak. A tantermek egy részében alkalmi hálóhelyeken aludtak már napok óta, a folyosókon sorban álltak a forró kolbászáért, a kenyérért, teáért. A műtermekben nagyüzemi munka folyt. Mindenki rajzolt, festett, készültek az aznap délutáni tüntetés plakátjai. A forradalmi röplapok, plakátok számára is itt rajzolták a grafikákat, nemegyszer itt írták a szövegeket. Mindenki nyakig festékes volt, nevetett. Különböző elvont esőzenéket hallgattak. Társaikat, ha a városból időről időre híreket hoztak, körülvették, majd alkalmi röpgyűléseken megvitatták a hallottakat. Egyszóval kellemes forradalmi „bűntanyán” találtuk magunkat.

Átkísértek minket néhány háztömbbel arrébb, valamilyen forradalmi bizottmányba. Nagy tételben másolták az atrocitásokról készült videót, egész Csehszlovákiából több száz ember állt a kópiákért sorban, hogy mindenüvé eljuttassák az igazságot. Egy ajtó előtt fegyvertelen kiskatonák várakoztak, kabátjukon kokárdával. Jelentkeztek a bizottmánynál: átállnak a nép oldalára, vegyék őket nyilvántartásba.

Az utcákon addigra falragaszórület tört ki. Kézzel írott, írógépen sokszorosított, ki tudja, hol kinyomtatott apróbb, nagyobb tacepaók lepték el a prágai utcák falait, a kirakatok üvegét. Ezeket pedig gúnyverset, karikatúrát, kiáltványt, önéletrajzot, verseket, jelmondatokat,

tanulmányokat, erre vagy arra szóló felhívásokat lehetett látni tarka összevisszaságban. A járókelők – úgy is mint szimpátiatüntetők – megálltak, és bólogatva, nevetve böngésztek az írásokat. Ki-ki ízlése szerint tollat ragadott, és kézzel odaírta a maga kommentárját is az olvasottak mellé. Elképesztő látvány! Ezt a forradalmat nem fegyverekkel, hanem irodalmi idézetekkel, saját írásművekkel és szatírával vívták.

Kora délutánra a Vencel téren – mint szardíniásdobozban a halak – egymásba préselődve szorongtak az emberek. Füttyültek a hidegre, szélre, szúrós hősztálásra, sőt a többség kigombolt kabátban, ingben állt a téren. Megmutatták azt az erőt, amit Havel és Dubcek alig néhány órája, egy gyakorlatilag hírzárlat alatt tartott zártkörű rendezvényen kért. A tér zsúfolásig megtelt, lehettünk 100-150 ezren. A Slobodé Slovo – a szakszervezetek lapja – székházának erkélyéről Dubcek és Havel szónokolt. Hatalmas hangszórók erősítették fel hangjukat. Megjelenésük, beszédük óriási hatást keltett. Ez teljes áttörésnek számított. A Husak-Jakes-rendszer két legfőbb kiközösítettje szabadon beszélhetett a polgárok szabad gyűlekezete előtt.

Varga Györggyel találkoztunk össze, aki a SZER cseh szekciójánál dolgozott éppen, s helyszíni tudósítást adott! Gyurival barátságosan hátba veregettük egymást. Néhány hónappal korábban, az augusztusi események kapcsán jöttünk össze. Nem gondoltuk, hogy ilyen hamar fordul a kocka Prágában. Időközben a téren megjelentek az első külföldi tévéstábok, senki nem zaklatta őket. Eltűntek a rendőrök, s a tömegben több száz kiskatona állt, csehszlovák kokárdával a kabátján.

Késő délután Zdenekéknél bekapcsoltuk a tévét. Itt is teljes frontáttörés volt! A bemondó éppen arról beszélt, hogy a prágai televízió dolgozói a forradalom oldalára állnak, és ezentúl egyenes adásban közvetítenek minden fontosabb eseményt, bárhol is legyenek az országban. Megtört hát a rezsím információs blokádja is. Zdenek és Maria egymásba kapaszkodva ugráltak örömmükben. Nem tudtak elszakadni a tévétől. Életükben először olyan adást nézhetek, amiben igazat mondtak. Este beállított Maria öccse, másodéves egyetemista. Elmesélte, hogy még az éjjeli vonatokkal vidékre utaznak a prágai egyetemisták, hogy elmondják, mi történik, és elmagyarázzák az elmúlt napok eseményeit. Mostba, Ostravába, Pilsenbe, Nyitrára, Kassára ké-

szültek. Maria sírt, féltette őket. Vidéken még keményen tartotta magát a hatalom.

Tíz óra tájt a tévé élőben kapcsolta Brnót, a morvák fővárosát. Több tízezres tömegtüntetés képei következtek. Az emberek ott is rendületlenül álltak, énekeltek, táblákat tartottak, s nem zavartatták magukat, hiába állt már centi vastagon fejükön a hó.

Teljes eufória, mámor. A telefon szüntelen csörgött, egymást hívták az ismerősök, barátok, rokonok. A zaklatott boldogság hangjai hallatszottak. Kinéztünk az utcára: mindenütt égett a lámpa, mások is kifelé bámultak, integettek egymásnak. Pezsgőt bontottunk. Amikor elfogyott, bort. Amikor az is elfogyott, sört. Reggel az egész város keményen másnapos volt.

Délelőtt Zdenekkel a Laterna Magikába indultunk. Kialvatlan, karikás szemű embereket láttunk mindenfelé. Itt-ott rendőröket. Újra.

A forradalom központjában egyre erősödött a hangzavar. Mindenki vitakozott mindenkivel. A helyzet – mondták – tarthatatlan. Valaminek történnie kell. Hogyan változnak meg a dolgok? – kérdezték a szemek. Mi lesz, ha a hatalomban ülők nem állnak fel? Később sorban megérkeztek a forradalom vezetői, ők is beálltak a vitázók közé. Nincsen hír a hatalom sáncai mögül – mondták. Némi tanácstalanság uralkodott a teremben.

Azután elkezdtek dőlni a hírek vidékről. A tévé tartotta szavát: folyamatosan közvetített. Majdnem minden nagyobb vidéki városban megmozdulások szerveződtek prágai mintára. Mindenütt Havelt, Dubceket éltették, Husak és Jakes lemondását követelték.

Kora délután a Vencel téren ismét tüntetni kezdtek. Több tízezer ember gyűlt össze. A Szent Vencel-szobor lábánál és följebb, ott, ahol Palach elégette magát, egész gyertyatenger hullámozott, mindenfelé virágok díszlettek. Megérkeztek a tévétársaságok, immár teljes létszámban. Jó részük saját műholdkilövő parabolatükrös autókkal. A Vencel tér felső sarkában alkalmi technikai show-t mutattak be; a világ szeme rányílt Csehszlovákiára. Feltűntek az első negatív jelek is: a Vencel téren az éjszaka önálló Szlovákiát követelő plakátokat ragasztottak ki, ezeket most dühödt járókelők szitkozódva tépdesték le. Az úttest mellett, a kapualjakban számtalan üres üveg állt, itt-ott részegek dülöngéltek.

Este újra a Laterna Magikában voltunk, a vezetők ismét a színpadon tömörültek. Két nap alatt micsoda változás ment végbe! Az egész színházterem zsúfolásig megtelt. Mindenfelé profi forgatócsoportok, hírekre vadászó újságírók nyüzsgöttek. A hangulat agresszív volt, nyoma sem maradt a két nappal korábbi meghitt légkörnek. Polgári Fórum-jelvényt viselő aktivisták terelték az érdeklődőket, több helyen is ellenőrzést tartottak, hivatalos papírokat kértek, állítottak ki. Havelt testőrség vette körül, immár hozzáférhetetlenné vált. Rövid nyilatkozatok hangzottak el, a világ sajtója ostromra indult. A fotósok, az operatőrök közelharcba kezdtek a színpad előtt. Ez már nem a mi világunk volt; kifelé igyekeztünk Zdenekkel és Mertzcel, amikor ismerősbe botlottam. Vágvölgyi B. András állt előttem, azt hittem, káprázik a szemem. Egy szerkesztőtárs a Magyar Narancstól! Összevissza szorongattuk egymást. Két hete nem találkoztunk. Ez itt már profi hírvurstli – bök-tünk a terem felé. Gyere, van itt jobb hely is – hívtam. Nemsokára már a Képzőművészeti Főiskolán voltunk. Andrásnak is éppúgy tetszett, mint előző nap nekünk. Nem csoda. Az egész helynek valóban volt valami megfoghatatlan bája.

Az estét egy hangulatos sörözőben fejeztük be. Amikor zárórakor kitettek bennünket az utcára, meglehet a söröktől, de végre nem fáz-tunk. Pesten is kutya hideg van – újságotla szerkesztőtársam. Sétáltunk az alvó prágai belvárosban, és közben a Narancs ügyeiről beszélgettünk. Éppen ideje volt, a sok ide-oda utazgatás közben kis híján elveszítettem a fonalat. András egyébként csak egy fél napra érkezett Prágába – úgymond beleszabolni a levegőbe. Tetszett neki. Éjfél után felszállt egy hazafelé tartó vonatra, mi pedig Mertzcel irigykedve néztünk utána, és elhajtottunk Zdenekék felé. Még nem mehettünk, még minden folyamatban volt, még semmi sem dőlt el.

A következő, csütörtöki nap a prágai Várban, a Hradzsínban startolt. Tomásek, a cseh katolikus egyház majd kilencvenéves agg vezetője misét celebrált a forradalom tiszteletére. Megszólalt hát az oly hosszú ideig hallgatásba szorított egyház is, s a forradalom mellé állt. A szertartáson a bukófélben lévő kommunista vezetőkön kívül mindenki megjelent, aki Prágában így vagy úgy, de valamit számított. A hangsúlyosan ünnepélyes ceremónián felvonultatták a cseh és szlovák körzetek névtábláit, népviseletbe öltöztetett lányait és fiait. Tomá-

sek mellett megjelent az összes egyházi főméltóság. Zúgott az orgona, sütött a nap, és Tomásek lassú körmenetben megáldotta a több tízezer, templomban összegyűlt és kívül rekedt embert. Havel, Carnogurski és még több más forradalmi vezető az első sorokban ültek, mellettük, mögöttük a Prágába akkreditált többtucatnyi nagykövet. Ők is áldásban részesültek.

A templomban töltött órák alatt teljesen átfáztunk. Elhatároztuk, hogy aznap több szabadtéri programon nem veszünk részt. Ezzel a prágaiak többsége így lehetett, az utcákon a korábbi napokhoz képest alig volt élet.

A Laterna Magika klubjában délután végre megismerkedtem Daniel Kumermannal. Nála laktunk még augusztusban, s az ő édesanyja segítette lefordítani többek között az akkori kiáltványt. Daniel kedves ember. Hasonlított a lakásához. Kicsi volt, zilált és szimpatikus. Eme november végi forradalmi napon meg mindehhez még boldog is. Amíg Daniellel beszélgettünk, feltűnt a klubban egy nagy szakállú, hosszú, gyérülő hajú, rőt színű férfi, gitárral, cowboykalapban. Daniel régi jó ismerőse. Éppen tíz éve nem látták egymást, a zenész azóta Hollandiában élt. Mint az est során kiderült, kiváló zenész. 1979-ben a rezsím elzárta előle a hazai fellépések lehetőségét, kapott viszont egy kegyelemülvelet. Neve fogalom Csehszlovákiában: Jaroslav Hupka.

Átkísértük Hupkát egy másik klubba. Csendes, szépen rendben tartott, disztingvált hely volt, olcsó borókapálinkával. Hupka egyenesen a repülőtérről érkezett, régi barátai, az otthon maradt cseh best, protest-song és country jelességei várták e klubban. Többórás Hupka-show következett. Hangulatos, szép dalokat játszott, a közönség extázisban volt. Az idő visszarepült bő tíz-tizenkét évet. A Charta 1977-ben alakult, többek között olyan bohémnak tűnő zenészekből, mint Hupka, és olyan szépreményű írókból, mint Havel. Hupkával újabb jelkép állt a forradalom mellé, a külföldre üldözötteké. Az addigi legemberibb esténket kaptuk tőle. Kár, hogy Magyarországon ismeretlen.

Az újabb nap újabb nagyszabású eseményt hozott. Az előző délután és este viszonylagos nyugalma alatt a prágaiak erőit gyűjtheték. A Polgári Fórum ezúttal felvonulásra hívta őket a Letnára. (Ez olyasvalami, mint a budapesti Felvonulás tér, csak kicsit nagyobb.) Husakék az ottani stadion erkélyéről intettek immár 20 év óta minden áldatlan május 1-jén a népek. Többnyire 80 ezerek mondott 30-40 ezernyi aktivistának.

A Letná ezúttal zsúfolásig megtelt. Az egymillió Prágából negyedmillió ember állt ki Havel és Dubcek mellett. Holott aznap még a korábbiaknál is zordabbra fordult az idő, fagyos szél fújt, és hordta az előző napokban lehullott porhavat. A sokaság minden ízében fázott. Mégis eljöttek, sőt hosszú órákig helyükön maradtak a tüntetők. Ekko-ra tömeget még soha nem láttam. Elképesztő, tökéletesen fegyelmezett emberáradat! Mindenfelé kisebb-nagyobb csehszlovák zászlóval álltak, s hallgatták a beszédeket.

Hupka énekelt. Ugyanazt, ugyanúgy, mint előző este ötven barátja előtt. A hatás is ugyanaz volt. A kellő emocionális bemelegítés után három lényeges beszéd hangzott el. Havelé például. Ő arról szólt, hogy a hatalom, a kommunista vezetők miként próbálják meggyőzni a közvéleményt: a munkásság nem áll a forradalom mellett. Másnapra kétórás országos, általános figyelmeztető sztrájkra szólította fel az író Csehszlovákia lakosságát. Azért, hogy a bukott rendszer urai végre megértsék, valóban az egész néppel állnak szemben, s valóban menniük kell. Havel beszéde után hangorkán söpört végig a sokaságon: Havel na Hrade – Havelt a várba –, kiáltották. Őt akarták köztársasági elnöknek. Nem Husakot. S nem is Dubcket, aki Havel mellett állt, s a korábbi napokban többször is úgy nyilatkozott, hogy vállalná az elnökséget. A nép őt is éltette, de korántsem olyan hévvel, mint Havel. Sőt egyszer-kétszer közbe is kiabáltak: Havel na Hrade!

Dubcek után Adamec, a szövetségi kormány miniszterelnöke kapott szót. S ez volt az igazi szenzáció! Adamec a technokrata-reformkommunista irányvonal képviselőjének számított, s azzal, hogy Havel és Dubcek oldalán megjelent, az általa képviselt rétegek támogatását szimbolizálta. Az embersereg viszonylag türelmesen hallgatta végig, sőt némi tapssal is jutalmazták produkcióját. Annál inkább pfujolni kezdtek, amikor Urbanek, a kommunista párt előző este megválasztott új vezetője került szóba! Szidták, mint a bokrot, Jakes, a '68-as tavasz egyik hőhéra ugyanis lemondott. A változások már sínen voltak, a legjobb úton haladtak a végső kibontakozás felé.

Mi viszont újra halálosan átfagyunk, így aztán az egész délutánt és az estét különböző belvárosi éttermekben és kisvendéglőkben töltöttük. Ez is hozzátartozott Prágához. A lágy, elúszó pasztellfények, a habzó sörök, a knédli és a puhán mosolygó asztaltársak élvezete.

Vasárnap a Letnán az előző napi műsor ismétlődött meg.

Ha lehet, most még többen voltak – állítólag 400 ezren. Csodálatos volt, hogy a prágaiak nem fagytak meg. Talán mert húsz hosszú év energiája szabadult fel bennük. Tovább tartott a mámor, a szelíd forradalom diadalmenete. Délután és este pedig saját kulináris programunk is. Késő este Zdeneknél rátapadtunk a rádióra. November 26-a volt, otthon aznap zajlott le a „4 igenes – 4 nemes” népszavazás. Lerágtuk a körmünket, míg az eredményre vártunk. Főlős várakozás volt, akkor még nem tudhattuk, hogy a szavazás napjának éjszakáján Magyarország nem lehet eredményt produkálni.

Eljött a hétfő, a meghirdetett sztrájk, a remény és a kétség napja. A munkásság is a Polgári Fórummal van? – ez dőlt el aznap, beleértve a totalitárius rendszer sorsát is. Az előjelek mindenestre kedvezőek voltak. Megenyhült az idő, sütött a nap, s előző éjszaka eltűnt a politikai süllyesztőben a prágaiak gyűlésének egyik fő tárgya is, Stepan prágai kommunista vezér ugyanis lemondott. Délben országszerte kezdetét vette a sztrájk.

Prága egyik külvárosi ipartelepére vonultunk ki forgatni. Amíg városszerte a harangok kongtak szünet nélkül, itt a gyárak kürtjei szólaltak meg. Mély és magasabb hangon bőgtek, s a munkásság egy emberként tette le a szerszámot. A gyárak udvarán rögtönzött gyűléseken éltették Havelt, a Polgári Fórumot. Utána kivonultak a szürke gyárfalakkal övezett utcákra, és spontán tömegtüntetésen járták be a környező utcákat. Olajos kézzel, munkásruhában. Husak ilyesmirel álmodhatott éjjelenként, csak ellenkező előjellel. Hiszen még véletlenül sem az Internacionálét énekelték!

A kérdés eldőlt. Győzött a szelíd forradalom. Hazaindultunk. A prágai utcákon álltak a villamosok, az autók, zúgtak a harangok, búgtak a gyárak kürtjei. Akár egy Jancsó-filmben: utcatorkolatból ki, majd a másikba be, mindenfelé polgárok vonultak fénylő zászlók alatt. Újra a Vencel térre igyekeztek.

Egész úton hazafelé 120-as tempóval hajtottunk. Tatabánya után 150-nel. Teljesen meg voltunk örülve, annyira hiányzott már Budapest. Folyamatosan a Kossuthot hallgattuk. Elkezdték bemondani a népszavazás első eredményeit...

November 27-én véget ért a mintegy 50 napos ámokfutás. Nem mindig jószántamból indultam útnak, de valamilyen ellenállhatatlan kényszer vonzott, hogy ott legyek, ahol a dolgok történnek. Aki lemaradt róluk, többé be nem pótolható élményektől esett el.

Az egyes utazások alatt, s az utazások egy-két napos, néha csak pár óras időközében persze Magyarországon is zajlott az élet. A nemzeti kerekasztal-tárgyalások paktummal végződött aláírása után lélekben keresztet vettem a rendszerváltásra. Első nekifutásra úgy éreztem, hogy itt legfeljebb békés átmenetnek csúfolt részleges hatalomátmenés lehet. Hetekig közömbös szemléldjévé váltam annak, ami itthon történt, s nem hittem abban, hogy holmi aláírásgyűjtésekkel s egy esetleges népszavazással megghiúsítható, amit a paktum szülőatyjai elterveztek. Nem is bántam, hogy többnyire távol vagyok. Mondhatni, el voltam keseredve.

Ezekben a hetekben három szálon kapcsolódtam az itthoni történetekhez. Ha kapkodva, ha percekre, ha órákra is, de igyekeztem elmenni oda, ahol valami számomra fontos vagy jelképes esemény készült. A másik két szál a munka és a megszállottság sajátos egyvelegét adta. Belevetettem magam a Fekete Doboz ügyeibe, illetve szerkesztőtársaimmal körömszakadtáig küszködtem a Magyar Narancs talpon maradásáért. A külföldi utak, a belpolitikai események, a Doboz és a Narancs egymással is kapcsolatba kerültek. Gyakran annyira váltották egymást körülöttem a helyszínek, az emberek, a rohanó történelmi események, hogy álmomból felébredve azt sem tudtam, hol járok, és éppen mit csinállok.

Pesty László is hasonló állapotba került. Karabahból visszatérőben például elaludtunk a Jereván–Moszkva járaton. Arra ébredtünk, hogy áll a repülő, ajtaja kinyitva, s langyos, sós illatú szél járja be az utasteret. Éjjel fél kettőt mutatott az óra. Kinéztünk az ablakon, s a távolban